

KUTADGU BİLİĞ DİZİNİNDEKİ BİR KELİME HAKKINDA V:

YİĞ ‘1. ÇİĞ; 2. KÖTÜ, FENA’ ÜZERİNE

Erdem UÇAR*

Özet

Kutadgu Bilig'in neşredilmesinin üzerinden 70 yıl geçmiştir. Bu zaman zarfında neşir ve neşrin dizini hakkında birçok yeni okuma ve anlamlandırma teklifi sunulmuştur. Neşirdeki sorunlu her kelime hakkında tekrar düşünülmelidir. *Kutadgu Bilig*'in ilmî neşri 1947'de Reşit Rahmeti ARAT tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu neşir, eserin üç yazmasına dayanmaktadır. ARAT, uzun bir mesainin neticesinde *Kutadgu Bilig* metnini hazırlamayı başarmıştır. Metne genel olarak bakıldığında üç yazmada bir okuyuşun birebir aynı olduğu örnek pek fazla değildir. ARAT'ın kendi neşri hakkındaki notlarının elimize ulaşmamış olması, bizler için büyük bir talihsizlik olmuştur. *Kutadgu Bilig*'deki problemleri her bir kelimenin açıklığa kavuşturma çabası takdirle karşılanmalıdır. *Kutadgu Bilig* hakkında günümüze değin birçok araştırma ve monografi çalışması hazırlanmış, ancak bu araştırmaların çok az bir kısmı eserin metni ve nüshaları ile ilgili olmuştur. *Kutadgu Bilig*'te YYK imlâsıyla yazılmış bir dizi kelime bulunur. *Kutadgu Bilig* dizininde birbirinden farklı iki YYK, yani *yig* ‘daha iyi’ ve *yig* ‘çiğ’ aynı maddede toplanmıştır. Bu maddeye bakılarak iki kelimenin aynı olduğu düşünülebilir, ancak bu kelimeler birbirinden farklıdır. İki kelimenin birbirinden farklı olduğu beyitlerde ayrıntılı olarak gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, *Kutadgu Bilig*, *yig* ‘1. çiğ; 2. kötü, fena’.

ABOUT A WORD IN THE INDEX OF QUTADGU BİLİĞ V:

ON YİĞ ‘1. RAW; 2. BAD, WICKED’

Abstract

It has been over 70 years since *Qutadyu Bilig* was edited. During this time, many new readings and explanations have been presented about this edition and edition's index. In edition every problematic word must be reconsidered. The scholarly edition of *Qutadgu Bilig* was edited by Râşit Rahmâti ARAT in 1947. This edition is based on three manuscripts of this work. ARAT successfully prepared this edition after a long endeavour. When we look at the general view of the text, it is not much of an example that one reading is the same in three manuscripts. It has been a great misfortune for us that ARAT's notes about this edition cannot reach to us. It should be appreciated that each problematic reading is explained in this edition. A lot of research has been done and monographies have been written regarding *Qutadyu Bilig*, however, only few of these were about its text and manuscripts. There has a series of words written as YYK in *Qutadyu Bilig*. Two different YYK's, with meaning of ‘better’ and meaning of the ‘raw’, were registered in the same entry of *Qutadyu Bilig* index. Looking at this entry, it can be thought that the two words are the same, but these words are different from each other. It will be analysed comprehensive in verses where the two words are different from each other.

Key Words: Old Turkic, *Qutadyu Bilig*, *yig* ‘1. raw; 2. bad, wicked’.

Kutadgu Bilig'te YYK imlâsıyla yazılmış bir dizi kelime bulunmaktadır. Eserin dizin çalışmasında birbirinden farklı olan iki YYK, yani *yig* ‘daha iyi’ ve *yig* ‘çiğ’ aynı maddede toplanmıştır. Bu maddeye bakıldığında iki kelimenin aynı olduğu zannedilebilir. 632, 849, 1054, 1998, 2443, 2848, 2861, 2930-2931, 4035, 4614. beyitlerdeki *yig* ‘çiğ’ anlamındadır ve

* Doç. Dr., İzmir/Türkiye (merdemu@gmail.com)

bunun ayrı bir maddeye alınması gerektiği daha önce TEZCAN tarafından tespit edilmiştir. Aynı şekilde KB dizinindeki *yiglik* ‘iyilik’ maddesinde gösterilen 2848. beyitteki *yiglik*’in de ayrı bir maddeye alınması gerektiği TEZCAN tarafından gösterilmiştir (1981: 73).

KB neşrinde *yig* şeklinde yazıçevrimi yapılan kelimenin anlamı, eserin dizininde ‘yeğ, iyi, daha iyi’ anlamında kaydedilmiştir. Şimdi KB’de *yig*’in ‘çiğ’ anlamında geçtiği yerler üzerinde durmaya çalışalım. Kelimenin anlamının daha iyi anlaşılması için ARAT (1959) ve DANKOFF (1983) tercümelerinde kelimenin geçtiği mısraları aşağıda göstereceğiz.

1. iwe kılmış işler neçe *yig* bolur (1947: 632, 1998 [s. 79, 217]) “acele ile yapılan işler daima çiğ kalır” (1959: 56); “what an evil thing is haste” (1983: 60); “things done in haste are undercooked” (1983: 105).

2. suk erse kılınçı *yig* erse özi (1947: 849 [s. 102]) “sonra da haris tabiatlı ve olgun olmayan insanlar” (1959: 72); “then come the greedy, the immature” (1983: 67).

3. tadu tegşürüldi aşı boldı *yig* (1947: 1054 [s. 123]) “unsurların durumu değişti; yiyeceği çiğ geldi” (1959: 87); “his natural constitution became altered, his nourishment seemed raw” (1983: 74).

4. orunç *yig* kılur ol bütürmiş işig (1947: 2443 [s. 258]) “olgunlaşan işi çiğ bırakan da rüşvettir” (1959: 182); “they render raw what has been carefully brought to maturity” (1983: 120).

5. közi suk kişiniñ kılınçı *yig* ol (1947: 2848 [s. 296]) “açgözlü adam çiğ tavırlı olur” (1959: 210); “the man greedy of eye is raw in conduct” (1983: 134).

6. yumıtsa kalın *yig* bu aş ogrısı (1947: 2861 [s. 297]) “bu ham insan sürüsü, yemek hırsızları” (1959: 211); “and if such a crowd of raw food-grabbers” (1983: 134).

7. yalawaç bitigçi kalı bolsa *yig* (1947: 2930 [s. 303]) “eğer elçi ile kâtip olgun kimseler olmazsa” (1959: 215); “if the envoy or secretary is raw” (1983: 136).

8. idişçi ya aşçı *yig* erse kalı (1947: 2931 [s. 303]) “eğer içkici ve aşçı-başılar çiğ olurlarsa” (1959: 216); “and if the cook or cupbearer is raw” (1983: 136).

9. sözüğ örte tutsa soñı *yig* bolur (1947: 4035 [s. 407]) “sözü kapalı tutarsan, sonu çiğlik olur” (1959: 293); “if it is not treated, I might as well die” (1983: 166).

10. öküş yigilerniñ aşı *yig* bolur // aşı *yig* kişi tutçı iglig bolur (1947: 4614 [s. 463]) “çok yiyenlerin yemeği hazm olunmaz. Yemeği iyi hazmedemeyen kimseler daima hasta olurlar” (1959: 334); “he who overeats finds that his food his raw he who eats raw food is plagued with illness” (1983: 190-191).

No	Neşir	K	V	F	Oran
632	<i>yig</i>	-	<i>yeg</i> (32/19)	<i>yig</i> (56/6)	2/1
849	<i>yig</i>	-	<i>beg~bek</i> (34/34)	<i>yig</i> (71/6) ¹	2/1
1054	<i>yig</i>	<i>yig</i> (43/3)	<i>yeg</i> (46/9)	<i>yig</i> (88/2)	3/2
1998	<i>yig</i>	<i>yig</i> (102/15)	<i>yeg</i> (76/27)	<i>yig</i> (153/6)	3/2
2443	<i>yig</i>	<i>yig</i> (132/14)	<i>beg</i> (90/28)	<i>yig</i> (183/7)	3/2
2848	<i>yig</i>	<i>yeg~yig</i> (161/3)	-	<i>yig</i> (210/15)	2/2

¹ ye noktasız.

2861	yig	yig (162/2)	-	yig (211/13)	2/2
2930	yig	yig (167/3)	-	yig (216/10)	2/2
2931	yig	yig (167/4)	-	yig (216/11)	2/2
4035	yig	yeg~yek (237/15)	beg~bek (116/4)	ig (291/9)	3/0
4614	yig	yig (273/4)	yeg (131/24)	yig (332/13)	3/2

TEZCAN’ın ‘çiğ’ anlamında olduğunu söylediği yig’in KB’nin yazmalarındaki durumuna bakıldığında V’nin yazıcısının kelimeyi anlamadığı, F’nin yazıcısının ise kelimeyi K’nin yazıcısından daha iyi anladığı söylenebilir.

Yukarıdaki beyitlerde yig’in sadece ‘çiğ’ anlamıyla düşünülmesi metne bir anlam katmamaktadır. Bize göre, beyitlerde kelime ‘çiğ’ anlamı yerine ‘kötü, fena, bozuk, iğrenç’ gibi anlamlarda düşünülmelidir. F’nin yazıcısı, 2848. beyitte (210/15) kelimenin anlamının yaman olduğunu satırlı notunda belirtmiştir. Bu not, yazıcının kelimeyi doğru anladığını göstermektedir. Krş. yaman ‘bad, evile’ (Clouston 1972: 937a).

Şimdi de yiglik’in yazmalardaki durumuna bakalım:

1. kılınc yiglik'i erke teñsiz ig ol (1947: 2848 [s. 296]) “çiğ tavırlı olmak insana yakışmayan bir hastalıktır” (1959: 210); “and this rawness is an illness unbefitting a man” (1983: 134).

No	Neşir	K	V	F	Oran
2848	yiglik'i	yiglik'i (161/3)	-	yiglik'i (210/15)	2/2

Yine yukarıdaki beyitte de yiglik’in sadece ‘çiğlik’ anlamıyla düşünülmesi metne bir anlam katmaz. Bize göre, kelimenin anlamı ‘çiğlik’ yerine ‘kötülük, fenalık, iğrençlik’ olarak düşünülmelidir.

Eski Türkçe sözlüklerde kelime kaydedilmiş, ama ‘kötülük, fenalık, iğrençlik’ anlamından bahsedilmemiştir.

Clouston 1972’te yig için ‘raw’ anlamı verilmiş ve kelimenin çig ile eşanlamlı olduğu belirtilmiştir (910b). *Drevnetyurkskiy Slovar*’da da kelime ‘çiğ’ anlamıyla kaydedilmiştir (Nadelyayev 1969: 260b).

Eski Türkçede² yig ismine çeşitli metinlerde rastlanıyor:

Uygur Tıp Metni: yig şeker ‘Rohzucker’ (Rahmeti 1930: 87 [s. 457]); yig ş(e)ker ‘feinem Zucker’ (Rahmeti 1932: 30, 101 [s. 406, 410]).³

² *Xuanzang Biyografisi*’nin VII. cildindeki yig’in mevcudiyeti şüphelidir. Kelimenin imlâsı YYK şeklindedir ve kelime şöyle geçmektedir: yig burnaça oksatı ‘einem ungebranntem Tongefäß’ (Röhrborn 1991: 2153 [s. 182]). Metindeki yig’in karşılığında Çince metnin yazmalarında iki farklı karakter görülmektedir: Çince metnin san yazmasında Çince cheng, diğer yazmasında ise Çince sheng vardır (= Taishō 20 1 262c12). Krş. Çince cheng ‘perfect, full, whole’ (Giles 1964: 762 [s. 85c]) ve Çince sheng ‘abundant, excellent’ (Giles 1964: 9889 [s. 1206a]). *Xuanzang Biyografisi*’nin Çince aslına göre, buradaki YYK ‘mükemmel’ anlamındaki yég olmalıdır.

³ Kelimenin iki farklı şekilde tercüme edilmesi, tam anlaşılmadığını göstermektedir. Hindistan’da şekeri üretmek için şeker kamışının gövdeleri bir değirmende öğütüldükten sonra elde edilen özsu kaynatılır. Bunun sonucunda üç çeşit şeker ortaya çıkar: phāṇita, guḷa ve sakkharā. Bunlardan phāṇita tortumsu olup birçok ilacın hammaddesi olarak kullanılır. İkincisi guḷa ise esmer şeker türüdür. Sonuncusu da kristalleştirilmiş

Heilkunde II'de bir *yig* daha geçmektedir: yumuşakrak *yig* böz. Raschmann 1995'te kelimenin *yig* 'çiğ' mi yoksa *yég* 'mükemmel' mi olduğu konusunda tereddüt vardır: 'vorzüglichem (oder rohen?) Baumwollstoff' (108). Aynı yer, Erdal 1991'de 'particularly soft raw cotton' (64) ile tercüme edilmiştir.

Maniheist Metin: dintarnıñ aşı *yig* bolsar 'Sollte die Speise der Geistlichen roh sein' (Moriyasu 2004: 119 [s. 51]). *Türkische Turfan-Texte I*: *yig* etler teğşilip bışığ boltı 'Rohes Fleisch änderte sich und wurde gar' (Bang-Gabain 1929: 192 [s. 15]).

Maitrisimit Nom Bitig: *yig* aş bışığ aş 'der rohen und gar gekochten Speisen' (Tekin 1980 I: 198 r23 [s. 248]).

Çince-Uygurca Büro Tercümanları Sözlüğü: *yig* 'çiğ' (Ligeti 1966: 284-285).

Daśakarmapathāvadānamālā: *yig* aş 'rohe Speise' (Wilkens 2016: 629 [s. 234-235]); *yig* et 'rohe Fleisch' (Wilkens 2016: 6252-6253 [s. 550-551]).

Uygurcada 'çiğ' anlamında görülen *yig*'in anlamında, Orta Türkçe dönemi metinlerinde gelişmeler olmuştur. *Dīvānu Lugāti't-Türk*'te *yig* iki yerde görülür ve Ar. *nī* 'çiğ, ham' karşılığındadır: *yig* et 'çiğ et' (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 170, 506 [s. 146, 406]). *İbni Mühenna Lugatı*: *yig* kerpiç (Kilisli Rıfat 1340: 158). *Şeyh Süleyman Efendi Lugatı*: *yig* 'zebün, bed, fena, nā-hoş, kende-şüride, bed-mu'āmele' (Durgut 1995: 642, 645). *Dictionnaire Turk-Oriental*: *yig* 'mauvais, faible, désagréable' (Courteille 1870: 556). *İrşādü'l-Mülük ve's-Selâtin*: teñri üçün sewmek takı teñri üçün *yig* körmek turur (Toparlı 1992: 80b/6 [s. 193]). Burada *yig* kör- için 'kinlenmek, nefret etmek' anlamı verilmiştir (Toparlı 1992: 621).

Eski ve Orta Türkçe metinlerdeki *yig*'in bu anlamları bugünkü Türk lehçelerinde de görülüyor. Krş. Tuvaca: *çig* < *yig* 'çiğ, pişmemiş'; *çigle*- 'yeterli pişmemiş olmak, uzun süre kaynatılmamış olmak, ham olmak, çiğ olmak' (Ölmez 2007: 120a-b) < **yigle*- < *yig*+le-. Kazakça *jek* 'kin, nefret' (İskakov 2011: 267a); Hakasça *çek* (II) 'iğrenç, kötü, alçak' (Baskakov 1953: 315a); Karakalpakça *jek* 'nefret, kin' (Baskakov 1958: 241b).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında *yig* ve *yiglik*'in KB'deki anlamı hakkında temel olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. KB neşrinde 11 yerde geçen *yig* 'iyi, daha iyi, üstün' anlamında değil, '1. çiğ; 2. kötü, fena' anlamındadır.
2. Aynı şekilde, *yiglik* şeklinde geçen kelime 'çiğlik' anlamında değil, 'kötülük, fenalık, iğrençlik' anlamında kabul edilmelidir.
3. Eski Türkçedeki *yig* kelimesi 'çiğ' anlamı yanında belki de o dönemde '1. iğrenç, kötü, fena; 2. kin, nefret' gibi anlamları kazanmıştır. Her geçen gün yeni neşirleriyle tanıştığımız Eski Uygurca metinlerde bu anlama ileriki zamanlarda rastlanması şaşırtıcı olmayacaktır.

şekerdir (Dharmika 2015: 43-44). Uygurca metindeki *yig şakar*, Sanskritçe *phāṇita* olmalıdır. Ayrıca bk. *phāṇita* 'the inspissated juice of the sugar cane and other plants' (Monier-Williams 1899: 718b).

Kaynakça

- ARAT. R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- ARAT. R. R. (1959). *Yusuf Has Hâcib. Kutadgu Bilig II: Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARAT. R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*. İndeksi Neşre Hazırlayanlar: K. ERASLAN. O. F. SERTKAYA. N. YÜCE. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- BANG. W.; A. von GABAIN (1929). *Türkische Turfan-Texte I. Bruchstücke eines Wahrsagebuches*. Berlin (Aus: SPAW. Phil.-hist. Kl. 1929: 15. 241-268).
- BASKAKOV. N. A. (1953). *Xakassko-Russkiy Slovar' (okolo 14000 slov)*. Moskva: Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Inostrannih i Natsional'nih Slovarey.
- BASKAKOV. N. A. (1958). *Karakalpaksko-Russkiy Slovar' (okolo 30.000 slov)*. Moskva: Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Inostrannih i Natsional'nih Slovarey.
- CLAUSON. Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- DANKOFF. Robert (1983). *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): a Turko-Islamic Mirror for Princes*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- DHAMMIKA. S. (2015). *Nature and the Environment in Early Buddhism*. Singapore: Buddha Dhamma Mandala Society.
- DURGUT. H. (1995). "Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî Lügat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî (Cild-i Evvel)" *Adlı Eserin Transkripsiyonu*. Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Edirne. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- ERCİLASUN. A. B.; Z. AKKOYUNLU (2014). *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânü Lugâti't-Türk*. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDAL. M. (1991). *Old Turkic Word Formation. a functional approach to the lexicon*. Vol. I-II. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- GILES. A. H. (1964). *A Chinese-English Dictionary*. Vol. I-II. Second Edition. New York: Paragon Book Reprint Corp. (Revised&Enlarged. Shanghai-London 1912)
- İSKAKOV. A. I. et al (2011). *Kazak Edebi Tiliniñ Sözdigi*. Tom 6. Almatı: A. Baytursımulı Atındağı Til Bilimi Institutı.
- KİLİSLİ RIFAT (1340). *Kitâb Hilyetü'l-insân ve Helbetü'l-lisân*. İstanbul.
- LIGETI. L. (1966). Un Vocabulaire Sino-Ouigour des Ming: le Kao-Tch'ang-Kouan Yi-Chou du Bureau des Traducteurs. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. 19/3: 257-316.
- MONIER-WILLIAMS. S. M. (1899). *A Sanskrit-English Dictionary*. Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages. Oxford.
- MORİYASU. T. (2004). *Die Geschichte des uigurischen Manichäismus an der Seidenstraße: Forschungen zu manichäischen Quellen und ihrem geschichtlichen Hintergrund*. Übers. von C. STEINECK. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- NADELYAYEV. V. M. et al (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Institut Yazıkoznaniya. Akademiya Nauk SSSR.

ORUCOV. E. (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*. Dört Cildde. C. II. Bakı: Şerq-Qerb.

P. de COURTEILLE (1870). *Dictionnaire Turk-Oriental Destiné Principalement à Faciliter la Lecture des Ouvrages de Bâber, d'Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâi*. Paris: L'Imprimerie Impériale.

RACHMETİ. G. (1930). *Zur Heilkunde der Uiguren [I]*. Berlin (Aus: SPAW. Phil.-hist. Kl. 1930: 23. 451-473).

RACHMETİ. G. (1932). *Zur Heilkunde der Uiguren II*. Berlin (Aus: SPAW. Phil.-hist. Kl. 1932: 22. 401-448).

RÄSÄNEN. M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

RASCHMANN. S. C. (1995). *Baumwolle im türkischen Zentralasien: philologische und wirtschaftshistorische Untersuchungen anhand der vorislamischen uigurischen Texte*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

RÖHRBORN. K. (1991). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*. nach der Handschrift von Paris. Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von A. von GABAIN ediert. übersetzt und kommentiert. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

TEKİN. Ş. (1980). *Maitrisimit nom bitig*. Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. Teil I: Transliteration. Übersetzung. Anmerkungen. Teil II: Analytischer und rückläufiger Index. Berliner Turfantexte: 9. Berlin: Akademie Verlag.

TOPARLI. R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÜŞENMEZ. E.; E. UÇAR (2014). *İslamî Dönem Türk Edebiyatının ilk Eseri: Kutadgu Bilig. Yusuf Has Hâcib. Kahire Nüshası (Tıpkıbasım)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

WILKENS, J. (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā*, Band I-III, Berliner Turfantexte 37, Turnhout (Belgien): Brepols Publishers.

Yusuf Has Hâcib (2015a). *Kutadgu Bilig B Fergana Nüshası (Taşkent Davlat Şarkşünaslik İnstitutı Huzuridegi Abu Rayhan Beruniy Namli Şark Kolyazmaları Merkezi 1809. nr.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yusuf Has Hâcib (2015b). *Kutadgu Bilig A Viyana Nüshası (Wien, ÖNB. Cod. A. F. 13)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kısaltmalar

bk. = bakınız

dip. = dipnot

DLT = Dîvânü Lugatî't-Türk

F = Yusuf Has Hâcib 2015a

G = Giles 1964

K = Üşenmez-Uçar 2014

KB = Kutadgu Bilig

krş. = karşılaştırınız

V = Yusuf Has Hâcib 2015b.